

СЕКЦІЯ 4 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Бориченко К.В., к. ю. н., доцент
кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовано окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. Встановлено, що ними є розширення змісту права на соціальний захист, поєднання приватних і публічних засад у механізмі його забезпечення, активне застосування принципів соціального діалогу у процесі його закріплення, визначення змісту, порядку здійснення та захисту.

Ключові слова: право на соціальний захист, суб'єктивне право, механізм забезпечення права, соціальний ризик.

В статье проанализированы отдельные тенденции развития права на социальную защиту. Установлено, что ими является расширение содержания права на социальную защиту, сочетание частных и публичных начал в механизме его обеспечения, активное применение принципов социального диалога в процессе его закрепления, определение содержания, порядка осуществления и защиты.

Ключевые слова: право на социальную защиту, субъективное право, механизм обеспечения права, социальный риск.

Borychenko K.V. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

The article analyzes specific trends in the development of the right to social security. The author determines the following ones: expanding content of the right to social security, combination of publicity and privacy in the mechanism of enforcement, active application the principles of social dialogue in the process of its enshrinement, determination of content, procedure of realization and protection.

Key words: the right to social security, legal right, mechanism of enforcement of rights, social risk.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільство і держава розвиваються надзвичайно швидко, що пов'язано з появою нових технологій, відсутністю кордонів в інформаційному просторі, значною міграцією населення, глобалізаційними процесами. Зміни, що відбуваються, впливають на свідомість людей, формують усвідомлення їх нових потреб, у тому числі в соціальній сфері, призводять до виникнення нових суспільних відносин, що потребують врегулювання за допомогою правових норм. У таких умовах право не може залишатися незмінним, воно вдосконалюється, набуває нових рис з метою адекватного та своєчасного врегулювання існуючих в суспільстві відносин, надання людині гарантованих можливостей задовольнити свої інтереси. Водночас, не дивлячись на осучаснення будь-якої галузі права, варто констатувати, що ключові її положення повинні залишатися незмінними та реально забезпечувати основоположні права і свободи людини.

Зміни, що відбуваються в суспільстві та неминуче впливають на правове регулювання соціально-забезпечувальних відносин, зумовлюють і розвиток права на соціальний захист як одне з ключових соціальних прав особистості.

Ступінь розробленості проблеми. На розвиток права соціального забезпечення та

набуття ним нових рис, які раніше не були характерні для даної галузі права, звертають увагу у своїх наукових працях В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, Ю.В. Васильєва, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, М.М. Шумило та ін. Тим не менше, не дивлячись на те, що дані зміни зумовлені трансформацією суб'єктивного права, у зв'язку з забезпеченням якого виникають суспільні відносини, що становлять предмет даної галузі права, тенденції розвитку саме права на соціальний захист як суб'єктивного права особистості в галузевій науці досліджені ще не були.

У зв'язку з цим **метою статті** є виокремлення тенденцій розвитку права на соціальний захист як суб'єктивного права особистості та розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку громадянського суспільства змінюється й усвідомлення людиною себе як соціальної істоти, що проявляється в появі нових прагнень до користування матеріальними та/або нематеріальними благами, що прямо не опосередковані в суб'єктивному праві. Мова йде про зміну критеріїв для оцінки рівня життя особистості (сім'ї) як достатнього, значення їх розширення порівняно з положеннями Конституції України, відповідно до статті 48 якої ними є достатнє харчування, одяг та жит-

ло. Людині ж у сучасних умовах мало лише проживання в належних умовах, що відповідають державним соціальним стандартам, забезпечення мінімальним набором продуктів харчування та одягу для того, щоб відчувати себе повністю забезпеченою у всіх сферах життя. Особливо мізерність даних критеріїв відчувається особами, які опинилися у стані економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, зумовлених соціальним ризиком, оскільки в такому випадку вони, як правило, позбавлені або значно обмежені в можливості здійснити заходи щодо задоволення своїх базових потреб. У такому випадку відповідні зобов'язання бере на себе держава в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності й господарювання, інших суб'єктів, які у процесі своєї діяльності реалізують соціальну функцію держави.

Ситуація, що склалася, зумовила зміну предмету права соціального забезпечення шляхом розширення переліку суспільних відносин, що регулюються даною галуззю права. Так, Л.І. Лазор ще на початку ХХІ століття звертала увагу на недоцільність застосування системи соціального забезпечення, а запропонувала розширення її меж з метою формування більш універсальної системи підтримання добробуту населення – системи соціального захисту [1, с. 3–10].

У зв'язку з цим варто зазначити позицію С.М. Прилипко, який слушно підкреслює, що в сучасних умовах до предмета права соціального забезпечення включається все більше коло відносин, які раніше не були характерні для даної галузі права, зокрема здійснення соціального захисту суб'єктами недержавної форми власності, як правило, на підставі договору, фізичними особами тощо [2, с. 21–22].

Такі зміни у предметі регулювання права соціального забезпечення зумовлені розширенням змісту суб'єктивного права, яке реалізується у відповідних правовідносинах. Так, право на соціальний захист є комплексним правом особистості, яке включає в себе правомочності вимагати в передбачених випадках від зобов'язаних суб'єктів призначення і здійснення грошових виплат, надання соціальних послуг, соціальних пільг, натуральної допомоги, ефективної медичної допомоги тощо. При цьому варто зазначити, що кожен з вищезазначених видів соціального захисту є надзвичайно різноманітним. Мова йде, наприклад, про відмінності у джерелах фінансування грошових виплат, диференціацію їхнього розміру залежно від складності наслідків соціального ризику, правового статусу отримувача тощо.

Розширення змісту права на соціальний захист сприяє також поява нових соціальних ризиків, які раніше жодними нормативно-правовими актами не були визначені в якості обставин, що зумовлюють здійснення права на соціальний захист. Мова йде про внутрішнє переміщення як вимушене залишення або покидання місця проживання в результаті або з метою уникнення негативних

наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, яке визнане підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин лише з прийняттям Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, часткове безробіття як вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин, яке вперше визнане соціальним ризиком у Законі України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року тощо.

Крім того, протягом всього часу існування права соціального забезпечення як самостійної галузі права науковці відзначають його публічно-правову природу. Аналогічну правову природу в середині ХХ століття мало й право на соціальний захист, оскільки зміст його визначався лише державою, кожна зі сторін правовідносин, в рамках яких відбувалося його здійснення, була позбавлена можливості визначати їх зміст.

У сучасних же умовах право на соціальний захист однозначно до категорії публічних прав віднести не можна. Це пов'язано, зокрема, з появою загальнообов'язкового державного соціального страхування, в рамках якого особи самостійно можуть вирішити питання щодо участі в даній організаційно-правовій формі соціального захисту на підставі відповідного договору.

Про розвиток договірних засад правового регулювання механізму забезпечення права на соціальний захист свідчить чітке утвердження та поширення недержавного соціального забезпечення як організаційно-правової форми соціального захисту, в рамках якого реалізується право на пенсію, право на соціальне обслуговування, право на медичну допомогу тощо як складові комплексного права, передбаченого статтею 46 Конституції України.

Крім того, за сучасного стану розвитку суспільних відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, зміст суб'єктивного права, з метою забезпечення якого вони виникають, змінюються, призупиняються та поновлюються, може бути визначений не лише актами законодавства, але й актами органів місцевого самоврядування, колективними угодами, колективними договорами, пенсійними контрактами, договорами про надання соціальних послуг тощо.

Даними нормативно-правовими актами, актами індивідуальної дії, на думку С.М. Синчук, зміст права на соціальний захист може бути як розширеним порівняно із законодавством, так і звуженим, а може й не відрізнятися від того, що передбачений на централізованому рівні [3, с. 29].

Так, відповідно до рішення Львівської міської ради № 1347 від 8 жовтня 2010 року [4] право на одноразову матеріальну допомогу в розмірі 5000 гривень один раз на рік ма-

ють багатодітні сім'ї, які мають на утриманні четверо і більше дітей. Не дивлячись на той факт, що відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року багатодітною визнається сім'я, в якій на утриманні перебувають троє і більше дітей або осіб, прирівняних до них, тим не менше на національному рівні для них взагалі не передбачений такий вид соціального захисту, як грошові виплати. Тобто нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування для багатодітних сімей, що належать до територіальної громади даного населеного пункту, зміст права на соціальний захист суттєво розширено.

Іншим прикладом є закріплення права на грошові соціальні виплати колективним договором на 2017–2019 роки між роботодавцем та Первинною профспілковою організацією Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», затвердженим конференцією трудового колективу 26 квітня 2017 року. Так, даним локальним актом передбачене право на призначення і виплату двох видів грошових допомог: матеріальної допомоги на оздоровлення та матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань. Остання надається в непередбачуваних випадках, а саме – коли необхідність її отримання виникла раптово та викликала скрутне матеріальне становище, обумовлене хворобою працівника, або іншими поважними причинами, що потребують значних фінансових витрат, які підтверджуються відповідними документами [5].

Варто зазначити, що на поєднання приватних та публічних засад у механізмі забезпечення права на соціальний захист як на ознаку даного суб'єктивного права вказує також професор С.М. Прилипко, який доходить висновку, що категорично зарахувати право соціального забезпечення до приватного чи публічного права неможливо через його подвійну природу – поєднання договірної і нормативного регулювання відносин, в яких здійснюється досліджуване право [6, с. 50].

Ю.В. Васильєва також зазначає, що поява договірних засад правового регулювання суспільних відносин, в яких здійснюється право на соціальний захист, не заперечує в цілому публічно-правовий характер даної галузі права. Поява договорів у механізмі правового регулювання вищевказаних суспільних відносин, на думку вченої, не змінює їх правової природи, а лише свідчить про прагнення законодавця надати можливість суб'єктам таких суспільних відносин конкретизувати взаємні права та обов'язки, передбачити додаткові види соціального захисту з метою якнайкращого задоволення інтересів у соціальній сфері, забезпечення дійсно належного життєвого рівня під контролем держави [7, с. 31].

Право на соціальний захист у сучасних умовах характеризує також розширення застосування принципів соціального діалогу. Так, відповідно до статті 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від

14 січня 1998 року одним з принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування є паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні ним. Мова йде про застрахованих осіб, страховика та страхувальників. Даний принцип знайшов своє відображення і в положеннях низки законів України, які закріплюють організаційно-правові засади функціонування пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

У вищевказаних нормативно-правових актах вперше в Україні визначено, що держава повинна виступати активним соціальним партнером у визначенні умов здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, а не одноособово «диктувати» відповідні положення.

Крім того, однією з форм соціального діалогу є колективні переговори з укладення колективних угод на національному, галузевому, територіальному рівнях та колективних договорів на локальному.

За результатами колективних переговорів укладаються відповідні акти соціального діалогу, які в подальшому стають джерелами права, в тому числі й права соціального забезпечення.

Так, у пункті 5.2.10. Розділу V «Соціальний захист працюючих» Галузевої угоди між державним комітетом телебачення і радіомовлення України та профспілкою працівників культури України на 2017–2021 роки у сфері телебачення і радіомовлення передбачено право ветеранів праці та людей похилого віку з числа працівників відповідної сфери на матеріальну допомогу на лікування, забезпечення за рахунок роботодавця путівками на санаторно-курортне лікування. Також для осіб, які приймали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, та членів сімей померлих з числа ліквідаторів, а також учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, у тому числі членів сімей померлих, загиблих та зниклих безвісти учасників АТО передбачено право на додаткові види соціального захисту порівняно з чинним законодавством, зміст та порядок надання яких визначаються колективними договорами (п. 5.2.11.) [8].

На дотримання державних соціальних стандартів, у тому числі у процесі здійснення права на соціальний захист, впливає також діяльність професійних спілок щодо представництва та захисту прав та інтересів працівників.

Так, професійні спілки активно впливають на бюджетний процес шляхом проведення зустрічей представників профспілок із суб'єктами владних повноважень у цій сфері. Не дивлячись на визначення у статті 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» мінімальної заробітної плати в місячному розмірі на рівні 3723 гривень, що на 4% нижче від фактичного про-

житкового мінімуму, тим не менше завдяки стійкій позиції Федерації профспілок України пунктом 19 Прикінцевих положень даного нормативно-правового акту передбачено зобов'язання Кабінету Міністрів України на основі моніторингу виконання Державного бюджету України за підсумками першого кварталу 2018 року розглянути питання щодо можливості підвищення розміру мінімальної заробітної плати з визначенням його на рівні 4200 гривень на місяць з другого кварталу 2018 року. Саме такий рівень мінімальної заробітної плати буде забезпечувати для працівників та членів їх сімей можливість створення умов для нормального функціонування їхнього організму, збереження здоров'я та відновлення працездатності, а також задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Висновки. Таким чином, право на соціальний захист у сучасних умовах розвитку суспільства набуло нових ознак, які раніше не були характерні для нього. Мова йде про поєднання приватних і публічних засад у механізмі забезпечення права на соціальний захист та розширення застосування принципів соціального діалогу у процесі його закріплення, визначення змісту, порядку здійснення та захисту. Крім того, варто констатувати суттєве розширення змісту права на соціальний захист, що проявляється у визнанні нормативно-правовими актами різного рівня значно більшої кількості можливостей для здійснення даного суб'єктивного права, ніж це було в перші роки його законодавчого закріплення.

Набуття правом на соціальний захист вищевказаних ознак, безумовно, позитивно впливає на можливість ефективного задоволення інтересу фізичних осіб на отримання матеріального забезпечення та/або комп-

лексу нематеріальних заходів у процесі його (права) реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лазор Л.И. Сфера действия права социального обеспечения: проблемы развития отрасли. Актуальные проблемы права: теория і практика. Збірник наукових праць. 2002. № 4. С. 3–11.
2. Прилипко С.М. Предмет права социального обеспечения: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05. Х., 2007. 47 с.
3. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу», присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28–32.
4. Про затвердження Положення про надання одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 08 жовтня 2010 року № 1347. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.
5. Колективний договір на 2017–2019 роки між роботодавцем та Первинною профспілковою організацією Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», затверджений конференцією трудового колективу 26 квітня 2017 року та зареєстрований УПСЗН Шевченківської РДА 19 червня 2017 року за № 281. URL: <https://kneu.edu.ua/>.
6. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2006. Вип. 32. С. 44–50.
7. Васильева Ю.В. Сочетание государственного и договорного регулирования в сфере социального обеспечения. Сочетание государственного и договорного регулирования в сфере наемного труда и социального обеспечения: сб.; под общ. ред. К.Н. Гусова. М., 2012. С. 30–35.
8. Галузева угода між державним комітетом телебачення і радіомовлення України та профспілкою працівників культури України на 2017–2021 роки у сфері телебачення і радіомовлення, зареєстрована Міністерством соціальної політики України 5 квітня 2017 року № 24. URL: <http://www.fpsu.org.ua>.